

ПРИДОНЕСОТ НА ВОСПИТАНИЕТО ВО ФОРМИРАЊЕТО НА ВРЕДНОСТИТЕ И ВРЕДНОСНИТЕ ОРИЕНТАЦИИ

Анета Баракоска

Универзитет „Свети Кирил и Методиј“,
Филозофски факултет – Скопје,
Институт за педагогија, Република Македонија
aneta@fzf.ukim.edu.mk

УДК: 37:316.663.2

Апстракт

Воспитанието е секогаш условено од општествените околности. Негова основна задача е да ги оспособи младите луѓе за живот во определено општество, да се прилагодат на општествените услови и да ги прифатат и почитуваат воспоставените вредности, норми и правила на однесување. Во услови на изградба на ново општество базирано на принципите на демократијата се повеќе созреваат условите за изградба на нов систем на вредности во еден нов автентичен облик. Водечка идеја на демократското општество е промоција на хуманистичките вредности како што се: почитување на човековите права, религиска, етничка, расна и културна толеранција, плурализам, солидарност, колективна одговорност, граѓанска коегзистенција, слобода итн.

Од воспитанието во целина, денес се очекува да развива и формира определени особини и способности кај личноста на ученикот и истовремено да негува бројни хуманистички вредности. Потребна е систематска и интензивна воспитна работа. Систематскиот пристап подразбира целосна стратегија на педагошка технологија, во која меѓусебно се усогласени сите елементи и стратегии кои се однесуваат на смислата, значењето, целите, задачите, облиците, методите, содржините, програмирањето, следењето, контролата, вреднувањето, евалуацијата и усовршувањето на програмите за воспитна работа.

Клучни зборови: *воспитание, воспитна работа, општество, вредности, вредносни ориентации.*

1. Вовед

Воспитанието претставува основна педагошка категорија. Неговото значење може да се набљудува од аспект на значењето кое го има за општеството и за личноста, што укажува на неговата комплексност и сложеност.

Од аспект на значењето за општеството, воспитанието претставува општествено-генерацииска појава која овозможува пренесување на целокупното човеково знаење и искуство од една на друга генерација. На овој начин се овозможува напредок на човештвото, при што новите генерации искористувајќи ги придобивките на претходните, создаваат нови вредности. Од аспект на личноста, воспитанието се однесува на развојот на личноста во кој индивидуата, сфатена како биолошки дадено суштество, се развива во личност со свои особини и начини на однесување, кои во целина ја прават единствена и различна од сите останати.

Преку воспитанието се пренесуваат не само сознанијата до кои дошле нашите предци, кои ги стекнале преку нивната практика, туку и вредностите кои човекот го прават човек, вредности кои го воздигнуваат човековиот дух над минливоста и му даваат

смисла на човековиот живот, вредности преку кои тој засекогаш ќе живее. „Без разлика на тоа од кои вредности е инспирирано воспитанието, несомнено, тоа секогаш е вредносно и носи во себе суд за тоа што веќе било и за тоа што треба да биде, спасено од пропаста на безвременскиот заборав, како и увереност во тоа што допрва би требало да биде.“ (Marinković, 1987: 22).

2. Вредности и вредносни ориентации-појмовна определба

Поимот вредност претставува мошне широк поим и го среќаваме скоро во сите области на човековиот живот: наука, култура, образование и воспитание, економија, производство, трговија, слободно време итн. Вредноста е „...својство на она што е вредно, што вреди во материјална, морална и духовна смисла“. (Ponce de Leon, 2009)

Овој американски автор, животен тренер и говорник наведува сопствен пример и вели: „ Мојот прв ментор ми беше човекот по име Џим Рохн. Ме научи дека среќата и успехот во животот не се резултат на тоа што го имаме, туку на тоа како живееме. Тоа што го правиме со работите кои ги имаме, ја прават најголемата разлика во квалитетот на животот. Затоа изменете ги своите вредности и ќе го измените животот. (Ponce de Leon, 2009:409)

Германскиот филозоф Шопенхауер ја определил волјата и знаењето како најзначајни вредности, во таа смисла истакнува: „Тоа што се знае има двојна вредност, ако воедно, за тоа што не се знае, се признае дека не се знае. (Schopenhauer, 1836)

Според Рокич, еден од најцитираните автори во оваа област, вредностите претставуваат „апстрактни идеали, позитивни или негативни, необврзани со некој специфичен објект или ситуација, претставувајќи верувања на личноста за идеалните начини на поведение или идеалните крајни цели“ и уште вредноста е „трајно убедување дека, даден специфичен начин на однесување или претставата за смислата на постоењето се лично или социјално претпочитани пред спротивниот начин на однесување или идеја за смислата на постоењето“. (Rokeach, 1979: 38)

Со поимот „вредности“, тесно е поврзан и поимот „вредносни ориентации“. Вредносната ориентација е индивидуално или групно рангирање на вредностите, при што на една ѝ се придава поголемо значење отколку на другите, а тоа, пак, влијае на изборот на целите на дејствувањето и средствата за остварување на тие цели. Вредносните ориентации се важен елемент на личноста во кои се рефлектираат моралните, естетските, правните, политичките, еколошките, економските, религиските и филозофските знаења, перцепции и верувања.

Главна постојат две спротивставени гледишта по однос на вредностите. Според првото сфаќања вредностите се субјективни и тие претставуваат одраз на емоциите и секоја индивидуа тежнее кон некои вредности, односно не постои критериум за разграничување на пожелните и непожелните. Разликите се неизбежен следбеник на вредностите, а во основата на вредносните ориентации се наоѓа селективноста, пожелноста и заинтересираноста. Спротивно на ова сфаќање е дека за вредностите може да се зборува на објективен начин. Разликата е во тоа што некои автори тврдат дека тие се објективни по себе (метафизички аргумент), а други дека тие се објективни по тоа што се во меѓудејство, во интеракција на поединецот и групата во утврдување на степенот на

нивната објективност. Мерката на согласност во оценка на поединечните вредности покажува искусвена распространетост и прифатеност. (Аврамовић, 2014: 2-3)

Разликуваме четири основни вредносни ориентации: 1) ориентација на активност и личен развој(сознание, активизам, самореализација); 2)егоистичка ориентација (хедонизам, моќ и власт, материјална сигурност, утилитаризам; 3) алтруистичка ориентација(грижа за другиот); 4) колективна ориентација (грижа за општо добро, национални интереси). (Аврамовић, 2013: 3)

3. Вредностите низ призмата на воспитанието и воспитната работа

Кои вредности и вредносни ориентации ќе доминираат во едно општество зависи од изведениот систем на вредности кој го промовира општеството. Или како што пишува Фром во својата книга “Да се има или да се биде” во главата “Нов човек”, зборува за потребата од прифаќање на сознанието дека никој и ништо вон самиот човек не дава смисла за живот. Тој ја нагласува подготвеноста за откажување од формата **имање** за да биде потполно можна формата **да се биде**, да се развие радоста на давање и дејствување, наспроти алчноста и омразата. Во тој контекст како највисока животна цел го промовира сопствениот развој и развојот на другите. (From, 1980: 217, 218)

Во истата книга Фром понатаму пишува дека западниот свет ги знае веќе предностите на потрошувачкиот тип на среќа и се е поголем бројот на оние кои сметаат дека е тоа недоволно и не носи благосостојба. Така се доаѓа до ориентацијата **постојење** која е силен потенцијал во човековата природа. Во структурата на општеството според наводите на истиот автор, зависи која ориентација ќе надвлее. Од општество кое е ориентирано на **постојење**, исчезнува тенденцијата **да се има** и јакне модусот на **постојење**. (From, 1980: 44, 245)

Формирањето на вредностите и развивањето на ставови е сложен проблем и предизвик за секој воспитен чин кој треба да се сфати мошне широко, како игра на повеќе различни фактори почнувајќи од семејството, врсниците, социјалното опкружување, институциите како што е училиштето, верските институции, медиумите итн.

Во пронаоѓањето на вистинскиот пат за избегнување на мноштво замки и стапици кои се појавуваат во животниот пат на секој поединец, клучно значење има воспитанието. Разгледувајќи го воспитанието како процес на интериоризација на општочовечките вредности, В.А. Слостенин смета дека општествените норми, барања, идеали и вредности на културата се сфаќаат и усвојуваат индивидуално и по избор. Вредносните ориентации на личноста не се поклопуваат секогаш со општоприфатените вредности кои се изградени преку општествената свест. Општествените вредности стануваат стимуланти, двигатели на активноста во случај ако се осознани и прифатени од човекот, ако станале негова лична вредност, убедување, цел и идеал. Интериоризацијата на општочовечките вредности и конституирањето на сопствени вредносни ориентации на „внатрешен план“ не е возможно да се оствари само на ниво на сознание. Во тој процес активна улога имаат и емоциите. Интериоризацијата на општочовечките вредности бара уважување и дијалектичко единство на: когнитивното и емоционалното, рационалното и практичното, социјалното и индивидуалното во личноста. Ваквото единство овозможува личноста да ја утврдува не само субјективната вредност за себе туку и објективната за сите, односно да се ориентира во светот на материјалната и духовната култура. (Слостенин, 2003: 26)

Според мислењето на повеќе педагози теоретичари, вредностите и вредносните ориентации се клучни принципи за воспитанието кои произлегуваат од целта на воспитанието и природата на воспитниот процес. Овој принцип ја изразува потребата за постојано внимание на педагозите за развојните карактеристики на воспитаниците, активностите, емоционалните реакции и односот кон социјално културните вредности и вредносните основи за достоин човечки живот.

Целта на воспитанието, без разлика како се определува и се сфаќа, секогаш претпоставува засновање врз вредносните категории, кои најнепосредно ги проучува аксеологијата-како посебна филозофска дисциплина. Тоа може да се види и од формите со кои во конкретната практика се формулира целта на воспитанието. На пример: за цел на воспитанието се определува-сестрано развиена или целосна личност, слободна, творечка, среќна, ангажирана личност и сл. Меѓутоа, слободата, хуманоста, среќата, развиеноста, се поими кои имаат вредносно значење. Вредностите, пак ги определува аксеологијата како филозофска дисциплина. Понатаму, определбата на вредностите е непосредно поврзана со филозофските сфаќања кои се прифатени од определен правец во времето и просторот кога тие настануваат. Значи, определбата, на пример, на поимот сестрано развиена личност, слободна личност итн., има различно значење во зависност од разликите на филозофските концепции кои ги одредуваат. Дури и самиот поим личност во себе претпоставува постоење на некакви вредности. На пример: се вели дека цел на воспитанието е формирање на индивидуата во личност, а тоа покажува дека поимот личност е продукт на развоен процес, а во овој случај продукт на воспитниот процес во кој имаме формирање, подигање од пониското кон повисокото во индивидуалитетот на личноста. И тука станува јасно дека таквото одредување е во врска со вредностите и без вредностите тоа нема никаква смисла. Односот кон вредностите, е присутен во основите на педагогијата како наука чиј предмет на проучување е воспитанието. Самиот поим воспитание е вредносен поим, а педагогијата како наука е вовлечена во дискусии за тоа што е добро, а што е лошо, што е вредно, а што не е вредно.

Според С.В. Кукушин воспитанието може да се базира на различни вредности:

- Трансцендентални (приближување на воспитаникот кон апсолутните вредности Вистина и Бог;
- Социоцентрични (слобода, еднаквост, братство, разбирање, творештво, мир и хуманост);
- Антропоцентрични (самореализација, хедонизам, корист, искреност, автономност, индивидуалност).

Овој автор нагласува дека во процесот на воспитание се одвиваат процесите на социјализација, развој(премин на ново ниво) и самоопределување на личноста, како и формирање на новите особини и интеграција на личноста, создавање на целосна личност. Социјалните идеи се сметаат за интериоризирани тогаш кога тие ќе го надвладаат човекот, за разлика на пример кога човекот ќе совлада некое знаење или вештина. (Кукушин, 2002: 40-77)

Поаѓајќи од хуманистичката основа на целта на воспитанието Е.В. Бондаровска воспитанието го разгледува како процес на изградување на граѓанин, културен човек и моралност. Најважна основна функција на воспитанието е воведување на воспитувачот и воспитаникот во светот на хуманитарната култура, интериоризација на вредностите и на таа основа воспитание на духовност и моралност. (Бондаревская, 1991)

Во литературата се сретнуваме со мошне долга листа на вредности. Авторот Берковиц (1996, 1997) смета дека треба да се издвојат само неколку централни вредности од кои произлегуваат и останатите. Овие вредности тој ги нарекува „регулативни вредности“ или „мета морални вредности“, а ги определува како „индивидуални карактеристики, кои го поддржуваат моралното однесување на личноста, но самите по себе не се морални. Такви се: самодисциплина, автономија, емпатија и способност за поднесување критика“. (Berkowitz, 1996; 1997 наведуваат Veugelers & Vedder, 2003: 379)

Во педагогијата познато е дека реализацијата на рационалната, емоционалната и волевата компонента ги претставуваат етапите во воспитниот процес. Воспитниот процес е завршен само кога се реализирани сите етапи, кои меѓусебно се тесно поврзани. Исклучиво единственоста на сите три компоненти е вистински показател на целосноста на воспитниот процес. Ова најјасно се согледува преку усвојувањето на морални вредности. На пример, развивањето на чесноста како особина на личноста, најпрво започнува со запознавање на значењето и суштината на поимот чесност и негово сфаќање. Ова претставува основа за создавање на уверување на личноста и доживување на чесноста како важна и потребна вредност. Меѓутоа, самото позитивно вреднување сеуште не е показател дека личноста ќе делува во склад со своите верувања. Дури откако ќе ја вгради во својот систем на вредности, ќе се однесува чесно и низ своите постапки ќе ја манифестира како своја лична вредност, може да кажеме дека е остварена и волевата компонента, со што се остварени сите компоненти на воспитниот процес.

Иако овде се зборува за етапи, сепак не значи дека постои строга поделеност во нивната реализација, бидејќи тие при самиот процес меѓусебно се условени и се надополнуваат. Притоа, не треба да се заборава дека ова се сложени задачи кои постапно се остваруваат и за нивно целосно остварување е потребна долготрајна работа, истрајност и доследност на ученикот-воспитаник и на наставникот-воспитувач.

Покрај погоренаведените етапи, односно компоненти на воспитниот процес во педагошката литература се среќаваат автори кои имаат поинаков пристап во нивното определување. Така, според авторката Т.А.Илина (2000) воспитниот процес се состои од следните 5 етапи:

1. Запознавање на учениците со општите норми и барања на однесување;
2. Изградување на однос кон нормите и правилата на однесување и осознавање на неопходноста од нивно почитување. Процесот на прифаќање на моралните, правните и други општествени норми е проследен со вредносни расудувања, вреднувања и правилна мотивација и со активирање на емоциите и чувствата;
3. Формирање на правилни ставови и уверувања – оваа етапа укажува на увереноста и подготвеноста на личноста да заземе определена позиција, да ги брани своите сфаќања и да манифестира волева активност и доследност во исполнување на поставените цели;
4. Формирање на општа насоченост на личноста, манифестирање на доследност во однесувањето и изградување на систем на навики и
5. Самовоспитание и самоусовршување, развивање на способност на личноста за самовреднување и самоконтрола на своето однесување и делување. (Илина, наведува Чернев, 2000: 84)

Ако подлабоко се анализира суштината на етапите на воспитниот процес кои ги дава авторката Илина, се забележува дека тие во основа се совпаѓаат со претходно

наведените, односно втората и третата етапа соодветствуваат со емоционалната компонента, а четвртата и петтата етапа со волевата компонента.

Одредени автори укажуваат дека на поврзаноста на овие три компоненти во развојот на личноста влијаат повеќе фактори. На пример, Берковиц (1997) ставајќи акцент на усвојувањето вредности и нивна практична примена во секојдневното живеење, смета дека влијание има целата училишна атмосфера, односно повеќе елементи: наставникот како модел, односот наставник–ученик, односите помеѓу учениците и др. (Според Berkowitz 1997, наведено од Veugelers & Vedder, 2003: 382)

Сепак, Бауман (1993) предупредува дека во процесот на усвојување вредности, акцентот не треба да се стави на когнитивниот аспект, туку на соодветно однесување во социјален контекст, што ќе овозможи моралните норми кои когнитивно ќе се усвојат, да преминат во вредности. (наведено од Veugelers & Vedder, 2003: 382)

Педагошката наука во основа дава објаснување на суштината, смислата и значењето на вредностите во воспитанието, основните принципи и методи на воспитна работа на тој план. Вредностите можат да се развиваат со педагошки осмислена воспитна работа, односно воспитна технологија на развој на вредностите која претставува „технологичка“ на развојот на моралноста кај младите. Афирмацијата и интензивирањето на воспитната функција на училиштето на сите нивоа и на сите фактори кои делуваат внатре во самото училиште, претставува услов за ефикасна воспитна работа.

Меѓутоа, мораме да нагласиме дека денес воспитните проблеми со младите произлегуваат од новонастанатата општествена клима, во услови на т.н. морална и вредносна криза. Имено, сведоци сме на ситуација кога цел еден систем на вредности кои важеа во претходниот општествен систем го губат своето значење, а се уште не е конституиран нов систем на вредности. Меѓутоа, тоа пак не значи дека не постојат такви вредности кои имаат траен карактер (на пр. чесноста, слободата, трудољубивоста и сл.) и кои треба да ја чинат основата на моралноста на еден човек. Сериозна тешкотија за воспитната работа во училиштето е моралната криза на општеството во целина. Тоа посебно го нагласуваме за да се дистанцираме од сите оние кои сметаат дека за кризата во моралот кај младите денес “единствен кривец” е училиштето, и уште повеќе, дека тоа е единствено повикано да ги реши сите проблеми на воспитен план во општеството.

Се разбира, таквата констатација не ја намалува одговорноста на училиштето, но сепак се наметнува потреба од систематска воспитна работа во него. Систематскиот пристап подразбира целосна стратегија на педагошка технологија, во која меѓусебно се ускладени сите елементи и стратегии кои се однесуваат на смислата, значењето, целите, задачите, облиците, методите, содржините, програмирањето, следењето, контролата, вреднувањето, евалуацијата и усовршувањето на програми за воспитна работа.

Според мислењето на Б. и Ј. Џорџевиќ, основната цел на објаснувањето и пренесувањето на вредностите е „да се овозможи учениците да ги сфатат личните преференции, да откријат и утврдат во што веруваат, односно што прифаќаат и што ценат“. Во текот на разновидните активности ги искажуваат своите вредности, за да можат сами да ги воочат и согледаат, за да можат тоа да го увидат и нивните другари, а улогата на наставникот е да им го овозможи и олесни процесот на разбирање и избор на вредности. (Б. и Ј. Џорџевиќ, 2009 : 43)

Училиштето може да ги осмисли и искористи веќе постоечките педагошки, работни, креативни, и други активности преку кои и во кои учениците ќе можат целосно

да ги воочат, запознаат разјаснат, сфатат, доживеат, потврдат и да ги усвојат посакуваните општочовечки вредности. Тоа се следните активности:

- Етички разговори и воопшто разгледување на проблематиката која е поврзана со општествено-моралните проблеми и вредности;
- Анализа на текстови, филмови, актуелни и историски случувања;
- Акција од општествен и хуманитарен карактер, работни активности, различни форми на ученичко самоуправување;
- Предавања, разговори, дискусии, трибини, округли маси;
- Учество на учениците во училишните работи;
- Наставни активности во рамките на поедини наставни предмети како што се историја, уметност, книжевност и сл. Во кои постојат содржини-примери за човечност, добрина, пожртвуваност, храброст, упорност, солидарност, и примери кои по својата суштина се спротивни на горенаведените, како и содржини во наставните предмети кои имаат природно-математички карактер;
- Изложби, презентации, приредби, обележување на значајни јубилеи на училишта, посети, излети, екскурзии, средби со значајни личности од културата, спорот, уметноста и сл.;
- Различни форми на соработка со другите училишта и институции во опкружувањето и пошироко;
- Замислени проблемски ситуации во кои децата учествуваат, различни форми на работа во работилница и активности од креативен карактер.

Заклучок

За ефикасно остварувањето на активностите значајни за усвојување на посакуваните вредности во процесот на воспитание треба да се води сметка за повеќе елементи поврзани со воспитно-образовната работа на училиштето.

Тука посебно го акцентираме значењето на училишната клима или атмосфера. Потребно е да се развиваат хумани и демократски односи во училиштето каде што сите субјекти вклучени во воспитно-образовниот процес ќе се чувствуваат слободно, сигурно и вредно. Појавите во училиштето како што се: неморалност, неодговорност, нетолерантност, арогантни и примитивни ситуации треба да се елиминираат, тие се во спротивност со прокламираниот систем на општочовечки вредности и тоа ги обесхрабрува учениците. Во училиштето потребно е да се гради квалитетна и културна комуникација која ќе послужи како средство за реализација на воспитно-образовните цели. Наставните планови и програми треба да се ослободуваат од содржини кои не одговараат на времето во кое живееме и нивна ориентираност кон минатото. Во основата на воспитанието треба да лежи хуманизмот, разбирањето, прифаќањето на различностите, соживот, демократија, продуктивност, запознавање со правата но и со обврските на поединецот кои произлегуваат од правната регулатива на општествената заедница.

Придонесот кој што воспитанието може да го даде на полето на формирањето на вредностите е голем. Во тој контекст авторот Сузиќ дава една оптимистичка прогноза и вели: „Длабоко сум уверен дека поинаков, похуман свет е возможно да се создаде и дека основа на таа хуманизација е воспитанието и образованието“. (Suzić, 2005: 19)

Литература

1. Аврамовић, З. (2013). *Образовање у токовима друштва знања*. Београд: Завод за уџбенике.
2. Аврамовић, З. (2014). *Образовање измеѓу дневне и научне бриге*. Београд: Службени гласник.
3. Бондаревская, Е. В. (1991). *Воспитание как возрождение гражданина, человека культуры и нравственности*.
4. Chong, S., & Horn Mun, C. (2010). A Values, Skills and Knowledge Framework for Initial Teacher Preparation Programmes. *Australian Journal of Teacher Education*, 34 (3) Article 1.
5. Чернев, С. (2000). *Възпитателен процес*. Во Димитров, Л. (уред) *Теория на възпитанието* (78-104). София: Аскони-издат.
6. Џорџевиќ, Ј. и Џорџевиќ, Б. (2009). *Савремени проблеми друштвено-моралног васпитања*, Нови Сад: Савез педагошких друштва Војводине, Висока школа струкових студија за образовање васпитача „Михајло Палов“.
7. From, E. (1980). *Imati ili biti*. Zagreb: Naprijed.
8. From, E. (1984). *Zdravo društvo*. Beograd: Nolit.
9. Кукушин, В. С. (2002). *Теория и методика воспитательной работы*. Ростов н/Д: Феникс.
10. Marinković, J. (1987). *Ogledi iz filozofije odgoja*. Zagreb: Školske Novine.
11. Ponce de Leon, R. (2009). "Anthony Robbins: a true motivation life". Превземено 05.09.2016 на <http://www.motivationlife.com>
12. Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes, and values: A theory of organization and change*. San Francisco: Jossey-Bass.
13. Rokeach, M. (1979). *The Nature of Human Values*. The Free Press. NY: Free Press.
14. Рангелова, Е. (2000). *Система на възпитанието*. Во Димитров, Л. (уред) *Теория на възпитанието*, София: Аскони-издат.
15. Schopenhauer, A. (1836). *Über den Willen in der Natur*. Превземено 04.09.2016 на <http://www.Friesian.com/arthur.htm>.
16. Sužić, N. (2005). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: TT-Centar.
17. Слатенин, В. А. (2003). *Общая педагогика*. Москва: Владос.
18. Veugelers, W. & Vedder, P. (2003). Values in Teaching. *Teachers and Teaching: theory and practice*, 9(4), 377 – 389. DOI: 10.1080/1354060032000097262, November, 2003. Превземено 02.09. 2016 на <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/16659/TandT2003pdf> Ростов-н/Д.